

12. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор) [Текст] / М. П. Куницький // Автореферат дис. канд. істор. наук: 07.00.02/ Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – 20 с.
13. Мічуда В. В. Побут і дозвілля сільського населення України в повоєнний період (1945-1953 рр.) [Текст] / В. В. Мічуда // Автореферат дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 20 с.; Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства: Доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942 – 2007 рр.) [Текст] / С. Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2009. – 768 с.; іл. 16 с.
14. Шульга І. Голод на Поділлі [Текст] / І. Шульга. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1993. – 224 с.
15. Гальчак С. «Білі плями» скорботи (причини голодомору 1932 – 1933 та голоду 1946-1947 років на Поділлі) [Текст] / С. Гальчак. – Вінниця: Логос. – 1999. – 51 с.
16. Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.): Збірник документів і матеріалів [Текст] / Редколегія: А.Ф. Олійник, М.Л. Бабій, С.С. Байда та ін.; упорядники М.Л. Бабій, А. І. Бабенко, С. С. Байда та ін. – Одеса: Маяк, 1971. – 308 с.
17. Клоков В. І. До питання про етапи формування історіографії Великої Вітчизняної війни [Текст] / В. І. Клоков // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових праць. – Вип. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – С.123-136.
18. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), Ф. П – 136, оп. 13, спр. 67. – 5 арк.
19. ДАВО, Ф. Р – 2700, оп. 5, спр. 382. – 193 арк.
20. ДАВО, Ф. Р – 2700, оп. 5, спр. 380. – 109 арк.
21. Державний архів Хмельницької області, Ф. Р – 338, оп. 14, спр. 2. – 76 арк.

Galchak S. D. Repatriants as an important source of manpower in Podillya region.

The article deals with the problems of employment of the former «ostarbiter» who were regarded by the Soviet State as an important source of manpower after they returned to their Motherland.

Key words: «ostarbiter», repatriants, manpower, rehabilitation of the national economy.

Гальчак С. Д. Репатрианти как важный источник трудовых ресурсов Подольи.

В статье идет речь о трудоустройстве бывших подольских «остарбайтеров», рассматриваемых по возвращении на Родину советским государством как важный источник трудовых ресурсов.

Ключевые слова: «остарбайтеры», репатрианты, трудовые ресурсы, трудоустройство, восстановление народного хозяйства.

УДК 37:78(477.44–25)«17/19

О. В. Черкашина

МУЗИЧНО-ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ М. ВІННИЦІ (КІНЦІ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

У статті досліджується період становлення освітніх навчальних закладів Вінниці кінця ХVІІІ – поч. ХХ ст. Особлива увага приділяється діяльності музично-освітніх установ, які заклали міцний фундамент подальшої музичної професійної освіти та культурного розвитку як Вінниці, так і Подільського регіону зокрема.

Ключові слова: братська школа, губернська польська гімназія, приватні пансіони, музичні класи, учительська семінарія, реальне училище.

Кінець ХVІІІ ст., а саме, 1793 рік ознаменував початок нової епохи в історії Правобережної України (Київщина, Брацлавщина, Волинь, Поділля), що після другого розподілу Польщі увійшла до складу Росії. Проте змінились лише форми експлуатації місцевого населення. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує період з другої половини ХІХ ст., оскільки саме у цей час в Україні відбуваються позитивні зміни в сфері економіки, архітектури, будівництва, освіти тощо.

Метою статті є спроба висвітлити та проаналізувати роль і місце освітанських установ Вінниці, зокрема, музичних кінця ХVІІІ – поч. ХХ ст. в контексті суспільно-політичних зрушень у країні. Підвищений інтерес до вивчення освіти (особливо музичної) Подільського

.....
регіону означеного періоду обумовлений бажанням прослідкувати основні етапи становлення та подальшого розвитку освітньої та культурної галузей регіону, що сприяло відкриттю у ХХ ст. значної кількості навчальних закладів середнього і вищого ступенів, культурно-просвітницьких установ, хорових та інструментальних колективів, а також, як найвищої ланки, Народної (державної) консерваторії та театру опери та балету.

Використані у дослідженні джерела становлять документи фондів Державного архіву Вінницької області у м. Вінниці та Центрального державного історичного архіву України м. Києва. Власне, питання освіти означеного періоду частково вже були у полі зору науковців, зокрема, М. Воролиця, О. Вороліс, В. Тучинського, В. Пугач та інших [2], однак не можливо відтворити цілісну картину минулих років без всебічного розгляду.

До середини ХІХ ст. культура Правобережної України мала поліетнічний характер, зазнаючи відчутні польські, російські, українські та єврейські впливи. Польська культура, як писав журнал «Киевская старина», «закривала доступ всякому русскому веянию», подавляючи будь-який прояв місцевої самобутності [10, 458-459]. Після скасування кріпацтва влада на Поділлі фактично залишилася в руках поляків. Загарбавши землі, вони довгий час вважали їх своїми і охоче поширювали на них надбання своєї культури. Ще з 1796 р. Вінниця стає одним з найвизначніших польських судово-адміністративних центрів Правобережної України, повітовим містом Подільської губернії з центром у Кам'янці.

З утворенням Брацлавської губернії у 1793 р. відновлює свою діяльність братська школа (закрита у 1778 р.) [30, арк. 56]. З відкриттям Брацлавського намісництва заняття розпочали з 1 листопада 1796 р. у місті Браїлові. Однак, з ліквідацією зазначеного намісництва (1797) піднімається питання повернення учбового закладу до Вінниці. Заплановане на 1798 р. відкриття відбулося у грудні. На посаду ректора призначено Я. Вітвіцького, а за місяць ректором стає М. Свінецький [32, арк. 89зв.-91зв.]. Школа діяла згідно правил колишньої Едукаційної комісії, в якій працювали професори фізики, права та історії, французької мови, математики та ін. [4, 56].

Освітнянські та судово-адміністративні установи тривалий час продовжували існувати під впливом польської національної традиції. І хоч у 1798 р., після приєднання території Поділля до Росії, усе діловодство і судочинство було переведено на російську мову і рекомендувалося вживати виключно російську (оскільки, як зазначали в документах, «... записавшиєся из российских городов купцы и мещане ... польского языка не только не знают, но и понятия об нем совсем не имеют»), однак, протоколи магістрату продовжували завіряти ще польською [4, 44]. Згідно зі статутом Віленського університету (1803), було визначено Віленський учбовий округ, що об'єднав заклади чотирьох типів: парафіяльні училища (для дітей найнижчих станів), повітові училища (для дітей дворян, заможних ремісників, державних службовців), класичні повні гімназії і неповні прогімназії (тип середньої школи, ліцеї) та університети – вищі навчальні заклади (деякі школи, що діяли переважно при костьолах, після 1832 р. провадили нелегальну діяльність) [7, 45]. У 1814 р. відновила діяльність окружна школа в «Мурах»*, але вже як губерньська польська гімназія†. Документацію вели польською мовою [4, 56-57]. І хоча до навчальної програми входила російська мова як дисципліна, проте її майже ніхто не вивчав. При гімназії функціонували учнівський інструментальний оркестр, хор, балетний колектив, театральний гурток [32, арк. 9зв., 10-10зв.] Польська гімназія довгий час залишалась польсько-католицьким осередком, де більшість учнів була поляками‡.

Після поразки польського повстання 1830-1831 рр. офіційною мовою на Правобережній Україні стає російська мова. Вінницьку польську гімназію закривають. Після 1831 р. відкривають державні та приватні навчальні заклади з викладанням предметів російською мовою, оскільки українську мову в імперії офіційно було заборонено. Середню освіту на Поділлі, як і в усій Російській імперії, здебільшого мали право отримувати чоловіки. У 1832 р. в «Мурах» відкривають чоловічу гімназію (1847 р. її перевели до Білої Церкви), 1833 р. – гімназію в Кам'янці-Подільському, 1838 р. – у Немирові. Однак, слід зазначити, що професійний рівень освіти гімназії був значно нижчим [3, 78-79; 29, арк. 84 зв.]. Серед інших

* Від 1774 р. підпорядковувалась Варшавській Едукаційній комісії Речі Посполитої (по суті, першого в Європі Міністерства освіти).

† Перші два класи становили повітове училище, наступні чотири – гімназію. Директору надаються повноваження керівника усіх навчальних закладів Поділля.

‡ У 1821 р. з 605 учнів 565 були католиками, 31 – православними, 7 – уніатами і 2 – протестантами [17, 33].

навчальних закладів, що функціонували на Поділлі від початку XIX ст., були початкові школи для заможних міщан, приватні пансіони для дворян*, що утримували переважно учителі гімназій, а також приватні, жіночі та чоловічі загальноосвітні пансіони. Дозвіл на відкриття приватних пансіонів надавало Правління Імператорського Віленського Університету (від 1810 р.). Поступово приватні жіночі та чоловічі пансіони Вінниці, що знаходились у домах власників (подружжя Гутковських, Вацлава та Теофілі де Фелькер, Макарія Багатка – мав ступінь магістра філософії, Луїзи Юдицької, Іоанни фон Віндер та Фелікса Жирардо, Елеонори де Нізет Мочинської та ін.†), набувають популярності серед заможного населення‡. У цих закладах серед мистецьких предметів викладали гру на фортепіано, хоровий спів, ритміку, танці, малювання, рукоділля тощо (музика та малювання були за бажанням батьків) [34, арк. 6; 21, арк. 7-7 зв.]. До навчальної програми пансіонів входили: Закон Божий, історія, географія, геометрія, арифметика, чистописання, польська мова, а також російська, латинська, французька, німецька мови, іноді міфологія [23, арк.115, 235]. Утім, архівні документи свідчать, що в пансіоні для дівчат-дворянок, який було відкрито подружжям Гутковських «<...> чтение, сочинения к упражнению на языках преподаваемых в пансионе, и рукоделия даются в времена свободные от уроков» [23, арк.28-29; 35, арк. 59зв.]. Викладачами фортепіано працювали Альберт Левицький, Ом...онович [21, арк.144зв.], Кольберг і Гольч, а пізніше, наприкінці 50-х років XIX ст., тут викладали Канцедорф, Сакнаир і Тарнопольський [34, арк. 43–43 зв., 59 зв.]. У пансіоні Жирардо та Юдицької уроки музики на фортепіано викладали подружжя Ігнацій та Тереса Козловські (від 1832 р.) [22, арк.219зв., 312; 35, арк. 7зв.]. Протягом XIX ст. діяли також приватні спеціалізовані музичні школи, або, як їх тоді називали, музичні пансіони. Один з таких закладів утримував Ігнацій Козловський. У його намірах також було відкриття у Вінниці Музичного інституту для здібних дівчат із бідних родин. Однак, цей задум залишився нездійсненим.

Реформи 60-х років XIX ст. стали початком модернізації Російської імперії. В Україні також відбулися позитивні зміни, зокрема в сфері економіки, архітектури, будівництва, освіти тощо. Потреба в освічених людях різко зростає. Прагнучи підняти культурний рівень населення, влада відкриває безкоштовні недільні школи, де навчання здебільшого велося українською мовою, активно будують лікарні, народні бібліотеки. Місто швидко набуває статусу економічного і культурного центру регіону, що сприяло розвитку культури, освіти, в тому числі музичної.

З поширенням на Поділлі музичної освіти, яку здобували в приватних музичних пансіонах, уже на початку XX ст. усталюються музичні школи, класи, кількість яких стрімко зростала. Саме ці спеціалізовані музичні навчальні установи заклали підвалини професійної музичної освіти у Вінниці, хоча ще не мали систематичної організації.

Поступовий розвиток культури посилює необхідність у музичній освіті більшого кола населення. Музичні освітянські заклади передаються на утримання різних товариств або приватних осіб. Варто відзначити, що рівень викладання в початкових музичних навчальних закладах був достатньо високим. Так, приватна музична школа Фадея Ганицького §, відкрита у 1903 р.** у Кам'янці-Подільському, мала семирічний термін навчання (підготовчий клас, три курси гри на фортепіано та скрипки, сольного співу і драматичний клас). Найбідніші учні школи мали можливість безкоштовного навчання. Концерти та вечори влаштовували на користь бідних учнів. Відомо, що, окрім дворазового заняття з фаху, щотижня проводили обов'язкові заняття з теорії музики та загального фортепіано [6, 352]. Кількість учнів першого року становила 70 осіб, з яких більшість були хлопці (42). Протягом наступних років їх кількість збільшилась утричі (131). Однак, від 1906 р. охочих навчатись музиці ставало все менше, а кількість дівчат серед учнів переважала більше ніж удвічі [11, 154; 12, 137; 13, 127].

* Відносились до закритих закладів, де учні проживали протягом всього періоду навчання.

† Учениці Карла Мочинського, який давав уроки фортепіано, грали твори Філда, Россіні, Штейбельта, що говорить про високий рівень музичної освіти [8, 138].

‡ Перші інститути шляхетних дівчат виникли в Україні на поч. XIX ст. – Харківський (1812), Полтавський (1818), Одеський (1829), Київський (1833), Керченський (1836) [2, 22-23].

§ Фадей Денисович Ганицький – скрипаль-віртуоз, педагог, композитор, музичний критик.

** Архівні дані щодо діяльності закладу (1903–1913) зберігаються в Москві, у Російській національній бібліотеці (РНБ) [6].

У Вінниці великою популярністю користувалися класи або курси, де навчали гри на музичних інструментах та співу*. Програма була професійно високою і прирівнювалась до рівня програм музичних училищ. Тут викладали теорію музики, сольфеджіо, гармонію, поліфонію (контрапункт), історію музики та інші спеціальні предмети (деякі навчальні підручники з музичних дисциплін, видання кін. XIX – першої третини XX ст. зберігаються у бібліотеці ім. Тімірязєва м. Вінниці). Програма Музичної школи В.К. Поль-Вільямовської, як зазначала преса того часу, «соответствует программам Консерваторії». До навчальних дисциплін входили гра на фортепіано, скрипці, співи, теорія музики, сольфеджіо, хоровий спів та ін. По закінченні повного курсу учні отримували атестат [6, 50]. З поширенням в місті музичної освіти розпочинають функціонувати фабрика музичних інструментів (1900), музичні магазини†, ремонтні майстерні тощо‡ [36]. Активна діяльність приватних музичних установ і потреба у професіоналізації музичної культури сприяли відкриттю музичного училища (ймовірно, у 1918 р.) та Народної Консерваторії (1920).

Загальноосвітній розвиток більшості населення був низьким (письменними вважали навіть тих, хто міг хоча б написати власне прізвище). Діти селян могли навчатись лише в початкових (церковно-приходських) школах. Про вищу освіту мало хто міг мріяти, оскільки циркуляр про «кухарчиних дітей» забороняв приймати до гімназій дітей, вихідців з нижчих верств населення (лакеїв, дрібних крамарів та ін.) [1, 222-239; 14, 6-8]. Одним із факторів загальної низької грамотності населення була заборона царською адміністрацією української («малоруської») мови в усіх освітніх закладах, а також друкування українською мовою книг, журналів, газет тощо [10, 80-81]. Українська інтелігенція розуміла, що розвитку освіти сприятиме ведення навчального процесу рідною мовою. Однак наказ «о преподавании Закона Божьего инославных исповеданий на природном языке учащихся» (1905) увійшов у дію лише від липня 1914 р.

Перші середні навчальні заклади (реальні училища) почали відкриватися з 1872 р., зокрема, у Києві, Одесі, Білій Церкві (на Київщині), Кременчуці (на Полтавщині)§. Отже, у квітні (16) 1882 р. постало питання про відкриття у Вінниці 6-ти класного реального училища з навчанням шість-сім років, по закінченню якого випускники мали право вступу до вищих спеціальних учбових закладів** [25, арк. 34]. Однак цей проект було реалізовано лише 1890 р. На реконструкцію для реального училища житлового будинку кошти дав купець Вайнштейн, який заповів усе своє рухоме і нерухоме майно на будівництво цього закладу, сподіваючись, що в ньому будуть навчатися також єврейські діти, проте найбільшу кількість учнів склали поляки. Щорічно на утримання реального училища виділялися державні кошти у розмірі 8 тисяч карбованців сріблом. Учителем музики у Вінницькому реальному училищі працював А.О. Гуммель, співи викладав Г.А. Стеткевич [15, 147-148; 5, 83].

Одним з головних здобутків початку нового століття було будівництво культурно-освітніх закладів, яких у Вінниці, не рахуючи нижчих училищ, було 13. У 1900 р. (1.07.) за проектом архітектора Г. Артинова у Вінниці відкрили міністерську (державну) жіночу гімназію (полож. від 25.05.1869) у складі підготовчого і чотирьох молодших класів, п'ятий-сьомий класи було відкрито роком пізніше і лише через десять років, на кошти земства, відкрили восьмий клас – педагогічний. Окрім російської мови, викладали французьку та німецьку, а також музику, співи, танці [5, 83-84]. Оскільки плата за навчання була досить висока, в приватних школах могли навчатись тільки діти міських заможних родин. Так, в жіночій гімназії

* Класи струнних інструментів Г. Мардера, фортепіанні класи Швиглика, С. Педаховської, вокальні класи Д. Кроткова, музичні курси С. Худаковського, музична школа Мазаракія та ін. [5, 49, 80, 84-85].

† У магазині нот і музичних інструментів «П. Магид» був великий вибір скрипок, віолончелей, гітар, мандолін, балалайок, піаніно і навіть роялей придворної фортепіанної фабрики К. Шредер, зокрема, грамофонів і платівок [35].

‡ Наявні архівні документи свідчать, що у Вінниці протягом 30-ти років утримував майстерню з ремонту музичних інструментів Валентій Михайлович Садецький (польського походження, помер 15.03.1858) [29, арк. 4].

§ На Поділлі, у Могилів-Подільську, було відкрито реальне училище 1885 р., що у 1890 р., згідно постанови міської думи від 12.06.1889, було переведено до Вінниці (перші 6 класів); 2.10.1890 відкривається підготовчий клас, 1899 – 7-й клас. Директором училища став статський радник Я.Й.Немец (займав цю посаду від 1890 по 1899); від 1899 р. посаду директора училища займав статський радник П.А.Турчанинов, який одночасно був начальником жіночої гімназії; пізніше – статський радник Г.А.Ляхницький (випускник С.-Петербурзького університету).

** У реальних училищах викладались фізико-математичні дисципліни, природознавство, з іноземних мов – англійська, французька, німецька (латинська та грецька, що вивчалися у гімназіях, в учбові плани закладу не входили), а також обов'язковими були малювання, креслення та уроки співів.

М. Драганової в 7-му класі навчалось 28 дівчат – дітей дворян, купців, церковнослужителів і лише дві учениці із сільської заможної родини [23, арк. 14]. Для подальшого розвитку освіти все більше стає відчутною проблема відсутності педагогічних кадрів. Саме в цей період відкриваються учительські семінарії *, які утримували на кошти казначейства і субсидій від земств, учительські інститути, що готували педагогів для міських вищих училищ, семінарій та сільських шкіл. У загальноосвітніх школах, початкових народних училищах, реальній класичній та жіночій гімназії у навчальних програмах обов'язковими предметами були музика і співи.

Питання відкриття учительської семінарії † у Вінниці вирішувалось царським урядом протягом майже 30 років (вперше клопотання було порушено у 1878 р., друге – 1906) [3, 101-102]. Подільським губернатором було піднято питання (червень, 1906) про тимчасове відкриття учительської семінарії у с. Потоках Вінницького повіту. Оскільки кошти (27 тисяч крб. та 3 тисячі щорічної дотації), виділені земством на обладнання приміщення церковно-учительської школи для семінарії (за взаємною видачею дарчих актів) були незначні, відкриття відклали. Для повноцінного функціонування закладу потрібні були навчальне приміщення, інтернат для семінаристів та квартири для вчителів і службовців. У зв'язку з цим, у серпні цього ж року вийшла постанова Вінницької міської думи про заснування у Вінниці учительської семінарії з розташуванням (безкоштовно) в домах Фучика, Лотоцької, Некрасової та багатьох інших. Але після тривалих переговорів, семінарію все ж було відкрито у с. Потоки, яка проіснувала два роки. Питання побудови нового приміщення для учительської семінарії залишалося відкритим. У січні (19) 1909 р. Вінницький архітектор Г. Артинов запропонував план нових будівель (у трьох форматах) – учительської семінарії та церковно-учительської школи, можливих для пристосування учительської семінарії з інтернатом [27, арк. 3, 21, 24]. Під будівництво виділили 3000 кв. саж. землі. Місце розташування залишалося суперечливим: Старе місто – чи район «Замостя»: «... Здесь и центр поселения для среднего неторгового класса, здесь и воинские части и вокзал, здесь и удобство сообщения с центральной частью города <...>, а главное, для учительского персонала <...> будет полная возможность определить своих детей в школы, чего нельзя будет достигнуть, если Семинария будет оставаться на ст. Городе» [27, арк. 69-69зв.]. Весною 1909 р. знову постало питання про перевід семінарії з с. Потоки до Вінниці. Запропоноване міською управою приміщення Народного Дому (відношення від 20.07.1909 р. (№ 9440) було відхилено‡. Окрім витрачених коштів у розмірі 30 000 крб., неабияку роль відіграв протест селян щодо переведення семінарії [27, арк. 37, 47-47зв.].

Наказом від 23.07.1909 р., Потоцьку учительську семінарію, перейменовану на Вінницьку, було переведено до Вінниці у жовтні 1909 р. Приміщень не вистачало. Рішенням Педагогічної Ради Вінницької учительської семінарії (від 8.04.1910), ухвалили побудувати до початку навчального 1910-1911 року на Замості будівлі для семінарії, квартири директора та «зразкового для семінарії училища». В разі, якщо будівництво не буде закінчено до 7 серпня 1910 р., вирішили тимчасово надати приміщення в будівлі колишньої церковно-учительської школи [27, арк. 83-83зв.]. І хоча під інтернат при семінарії, у передмісті Старої Вінниці, були найняті дома Мазаракія (повіреного дачевласниці дворянки Н.Н.Чарнової) §, Боржковського та Гедзя (строком до 15.09.1910 р.), його все ж тимчасово закрили [27, арк. 37, 62, 64, 70-70 зв.]. Семінарію очолив статський радник, випускник Київського університету Святого Володимира В. М. Осташков, а Почесним попечителем став граф Д. Ф. Гейден [18, арк. 16].

До навчального плану учительської семінарії, яка мала готувати викладачів початкових і середніх шкіл, входили: російська мова, графічне мистецтво, гімнастика, ручна праця, сільське господарство та ін. Неабиякого значення надавали співам (на співи, які викладав священник М. Теравський, виділяли 39 годин) та музиці (у першому півріччі 1909-1910 н.р. музику

* У 1914-1915 н.р. в Україні було уже 26 учительських семінарій, у яких здебільшого навчались селянські діти і отримували безкоштовну педагогічну освіту, а станом на 1 січня 1917 р. у Київському навчальному окрузі, до якого входила і Подільська губернія, було 17 (13 чоловічих і 4 жіночих) учительських семінарій.

† Першу учительську семінарію на Україні було відкрито у 1862 р. в м. Коростишеві, в Києві відкривається у 1869 р., а в 1875 р. – в Острозі на Волині.

‡ В приміщенні Народного Дому знаходились народна бібліотека та недільна школа, а з осені проводились народні читання, що позбавляло «местный Комитет Попечительства о народной трезвости возможности выполнять свои функции» [27, арк. 47 зв.].

§ У 1908 р. в садибі О. Е.Длуголенцької знаходилась єврейське двокласне училище [26, арк. 93].

викладав В. Мазаракій, у другому – учитель співів О. Лазарев [18, арк. 90]). І хоча предмет «музика» офіційно не був уведений до програми (не вистачало коштів на придбання інструментарію), кількість учнів, які відвідували музичні заняття, досягала 40 осіб. Навчали гри на скрипці, віолончелі, контрабасі, фісгармонії, балалайці. Як зазначено у звіті за 1910-1911 н.р., протягом року було придбано посібники зі співів, музики, а також музичні інструменти (23 предмети на суму 491 крб.) [18, арк. 90, 145, 153зв.]. При семінарії був створений хор, який щонеділі брав участь у службових відправах церкви, що діяла при гімназії. Під керівництвом О. Лазарева функціонував також оркестр у складі 20 чоловік (скрипка, контрабас, фісгармонія, віолончель й інші інструменти) та гурток балалаєчників (навчання гри на балалайці учнів другого класу проводив Ступницький). Щонеділі неодноразово проходили музично-вокальні вечори, на яких вихованці виконували різні музичні п'єси (сольні, ансамблеві та оркестрові), невеликі уривки із опер, народні пісні тощо [18, арк. 135-136 зв.]. У позашкільні години, окрім музичних занять, проводились театральні репетиції, танці, «співанки», декламація, літературно-музичні вечори під керівництвом А.І. Голубєва та О.Г. Лазарева [18, арк. 90 зв, 135-136зв., 196]. Однак, згідно правил, відвідування учнями театру, цирку та інших заходів дозволялися зрідка, кожного разу за особистим дозволом директора. Самовільне відвідування театру суворо каралося [18, арк. 115, 129]. У 1910 р. в семінарії навчалось 115 учнів, а 1912 р. – 156. Ще на початку існування семінарія мала дуже малу кількість підручників, посібників, книг тощо. Але за п'ять років бібліотека містила твори К.Д. Ушинського, М.Г. Песталоцци, Ж.Ж. Руссо, А. Коменського, Джона Локка, Герберта та ін.

З огляду на те, що Вінниця не мала вищого освітнього закладу, 1.07.1912 р. міська управа відкриває Учительський інститут з училищем при ньому, який став четвертим у Київському навчальному окрузі і восьмим в Україні. Керівництво закладом очолив М. Запольський. На облаштування приміщення інституту було виділено 4 000 крб. [24, арк. 1-1 зв., 18]. До закладу, термін навчання якого становив три роки, приймали осіб чоловічої статі (спільне навчання було введено лише від травня 1919 р.). Згідно з розпорядженням Подільського відділу Народної освіти від 30.07.1920 р., Учительський інститут було реорганізовано в ІНО. Для підготовки учителів 1930 р. був відкритий інститут соціального виховання (Соцвих), який мав чотири факультети. У січні 1933 р. інститут реорганізували в педагогічний з чотирирічним терміном навчання. 1935 р., у зв'язку з гострою нестачею учительських кадрів, інститут знову реорганізували в Учительський, з дворічним терміном навчання, а 1938 р. – знову відновлює роботу Вінницький педагогічний інститут [3, 230-231].

Отже, суспільно-політичні зрушення, що відбулися в країні в другій половині XIX ст. сприяли активізації економічного, освітнього й культурного розвитку Подільського регіону. Відродження української мови, культури заклали надійну базу для поширення освітянських установ і, врешті, активізували розвиток музичної професійної освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко.О.Д. Історія України. –К., видавничий центр «Академія», 1999. – 568 с.
2. Вороліс М. Освітній та культурний розвиток Поділля в XIX ст. / М. Вороліс, О. Вороліс // Вісник інституту історії, етнології і права. – Вип. 8. – Вінниця, 2010. – С.110-113; Вороліс О. Особливості навчально-виховного процесу в середніх закладах Поділля XIX ст. / О. Вороліс // Наукові записки. Серія: Історія: Вип. XXI. – Вінниця, 2013. – С. 106-110; Тучинський В. Місце Вінницької гімназії в розвитку освіти на Поділлі (1814 – 1847 рр.) / В. Тучинський // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення». (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). – Вінниця, 2011. –С. 108-110; Пугач В. Стан освіти на Поділлі у другій половині XIX ст. (на прикладі Вінницької жіночої гімназії) / В. Пугач // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення». (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). – Вінниця, 2011. – С. 123-124.
3. Вінниця. Історичний нарис / за ред. Птушенко В. О. – Вінниця : Книжково-газетне товариство, 1964. – 354 с.
4. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця : «Книга-Вега», 2007. – 280 с.
5. Вся Винниця. Літературно-художественний календарь, справочник и адресная книга на 1911 год. [1-й год издания]. – Винниця : Изд. Е. А. Рехлиса и Н.А. Павлушкова, 1910. – 117 с.
6. Гольдман А. Музыкальная школа Ф.Д. Ганицкого (1903–1913 гг.). – Каменец-Подольский : Типография Б. В. Вайнбаума, 1913. – 33, [2] с. : портр. Джерело : РНБ.

7. Іскра С.І. Соціокультурна діяльність Римо-католицької церкви в контексті духовної культури Поділля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 / С. І. Іскра. – Львів, 2009. – 22 с.
8. Історія української музики : [у 6 т.]. АН УРСР. ІМФЕ ім. М.Т. Рильського / ред. кол. М.М. Гордійчук (голова), О.Г. Костюк (заст. голови), Т.П. Булат, М.П. Загайкевич, В.В. Кузик (відп. секр.), І.Ф. Ляшенко, А.І. Муха, Л.О. Пархоменко, О. А. Правдюк, А. К. Терещенко. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 3 : Кінець XIX–початок XX ст. / ред. кол. тому : М.П. Загайкевич (відп. ред.), А. П. Калиниченко, Н. Ф. Семененко. – К. : Наук. думка, 1990. – 424 с.
9. Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал / К истории театра в Юго-Западном крае. – Год четвертый. Т. XII. Июль. – К. : Типографія Г. Т. Корчак-Новицького, 1885.
10. Луценко С.М. З історії реальних училищ України (друга половина XIX ст.) / С. М. Луценко // науково-практична конференція [«Культура України і слов'янський світ»]: тези доповідей та повідомлень [у 2-х ч.]. – Кам'янець-Подільський. Ч. II. – К., 1992. – 132 с.
11. Обзор Подольской губернии за 1903 год. [Б.м.: б.в.] Б.р. – IV, 212 с.; табл.
12. Обзор Подольской губернии за 1906 год. [Б.м.: б.в.] Б.р. – 176 с. + 96 арк.; табл. (без тит. арк.).
13. Обзор Подольской губернии за 1908 год. [Б.м.: б.в.] Б.р. – IV, II, 160, [189], V, 175, 233 с.: табл. – Б.ц.
14. Олійник С.І. Розквіт культури на Вінниччині / С. І. Олійник. – Вінниця : Обласне книжково-газетне видавництво, 1963. – 54 с.
15. Подольскій адресь-клендарь. /Сост. В.Н.Гульдман/ – Каменец-Подольський.: Типографія Подольского Губернского Правления. – 1900.
16. Секретарьов, А. М. Місто над Бугом: 400 років тому і по тому: Історичні нариси / А.М. Секретарьов. – Вінниця : Антекс, 1999. – 60 с.: іл.
17. Шамаєва К. Музикант-просвітитель з Поділля//Український музичний архів: Документи і матеріали з історії української музичної культури. – Вип.1. – К.,1995. 18. Держархів Вінницької області (далі – ДАВО), ф.Д.13, оп.1 спр.2.
19. ДАВО, ф.Д.14, оп.1, спр.174.
20. ДАВО, ф.Д.14, оп.2, спр.174.
21. ДАВО, ф.Д.14, оп.2. спр.177.
22. ДАВО, ф.Д.14, оп.2. спр.178.
23. ДАВО, ф.Д.18, оп.1. спр.31.
24. ДАВО, ф.Д.54, оп.1, спр.1.
25. ДАВО, ф.Д.230, оп.1, спр.67.
26. ДАВО, ф.Д.230, оп.1, спр.830.
27. ДАВО, ф.Д.230, оп.1, спр.1125.
28. ДАВО, ф.Д.260, оп.1, спр.20.
29. ДАВО, ф.Д.391, оп.1, спр.102.
30. ДАВО, ф.Д.391, оп.4, спр.112.
31. ДАВО, ф.Д.844, оп.1, спр.14.
32. ДАВО, ф.Д.844, оп.1, спр.160.
33. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІАК України), ф.707, оп.1, спр.502.
34. ЦДІАК України, ф.707, оп.1, спр.503.
35. Юго-западный край. – 1915. – 30 января.
36. Юго-западный край. – 1915. – 8 января.

Tcherkashina O. Musical educational institutions of Vinnytsya (late XVIII – early XX century).

The article describes the period of formation of Vinnytsya educational institutions in the end of XVIII – the beginning of the XX century. The author pays special attention to the activities of musical educational institutions which laid the stable foundation for musical professional education and cultural development in both Vinnytsya and Podilskiy region.

Key words: brotherly school, Polish provincial gymnasium, private boarding schools, musical classes, teacher's seminary, real school.

Черкашина О.В. Музыкально-образовательные учреждения Винницы (конца XVIII-начала XX в.)

В статье исследуется период становления учебных образовательных заведений Винницы конца XVIII – нач. XX века. Особое внимание уделяется деятельности музыкальных учреждений, которые заложили прочный фундамент дальнейшего музыкального

.....
професійного освіти і культурного розвитку як Вінниці, так і всього Подільського регіону.

Ключевые слова: братская школа, губернская польская гимназия, частные пансионы, музыкальные классы, учительская семинария, реальное училище.

УДК 725.1:62-033.71(477.44)»19-20»

О. В. Грабовська

ВПЛИВ МІСТОБУДІВНОЇ ПРАКТИКИ НА РОЗВИТОК ЦЕГЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ М. ВІННИЦІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядається розвиток мережі цегельних заводів м. Вінниці в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Встановлюється місце розташування цегельень вказаного періоду та масштаби їхнього виробництва, визначаються власники підприємств. Аналізуються статистичні показники по м. Вінниці та Вінницькому повіту щодо кількості цегельних підприємств, суми їхнього доходу та чисельності зайнятих робітників. Досліджуються закономірності змін в обсягах цегельного виробництва. Простежується вплив містобудівної практики у м. Вінниці на розвиток її цегельної галузі.

Ключові слова: цегла, цегельне виробництво, будівельна кераміка, містобудування, архітектурна спадщина, Вінниця, Подільська губернія

Збереження архітектурної спадщини міст є однією з ключових проблем в сучасному містобудуванні. Сьогодні під охороною держави у м. Вінниця перебуває 121 пам'ятка архітектури. Переважна більшість цих об'єктів датується другою половиною ХІХ – початком ХХ ст., часом, коли відбувся стрімкий розквіт міста. Усі архітектурні пам'ятки цього періоду збудовані з цегли. Середина ХІХ ст. видається часом суттєвих змін в історії цього будівельного матеріалу: повсюдно виникають великі цегельні підприємства, що базуються на механізованому обладнанні; з'являються печі безперервної дії; починають застосовуватись досконаліші будівельні розчини. Все це дозволило значно прискорити темпи будівництва, і відповідно, задовольнити потреби швидко зростаючих міст. Безперечно, розвиток цегельної галузі м. Вінниці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. мав знаходитись у тісному зв'язку з подіями в житті міста, віддзеркалювати активність його розбудови.

Справа збереження архітектурної спадщини, зокрема, процес реставрації, потребує детального вивчення пам'яток, в т. ч. особливостей їх будівельних матеріалів (зокрема цегли), будівельних розчинів і типів цегляних кладок. Важливим на цьому шляху є дослідження формування та розвитку місцевого цегельного виробництва. Пам'яткознавчий контекст роботи обумовлює територіальні рамки дослідження: увага буде зосереджена на цегельних підприємствах у межах сучасної Вінниці, адже складність транспортування цієї продукції на великі відстані зумовлювала її використання на місці.

Предметне вивчення історії будівельної кераміки м. Вінниці досі не здійснювалось. Побіжно цієї теми торкнувся О. Бируля у невеликій за обсягом науково-популярній брошурі «Архітектурна історія Вінниці» [1], яка є своєрідним нарисом історії містобудування, де коротко розглядаються особливості використання цегли в контексті історії забудови Вінниці. Втім, в рамках такої праці, аналіз будівельної кераміки не може бути ґрунтовним. Варто відзначити також монографію О.П. Кошового «Будівельна кераміка України» [2]. Вона розкриває основні закономірності розвитку галузі виробництва і використання черепиці, цегли та керамічної облицювальної плитки в межах сучасної України, починаючи з їх появи в античних містах-колоніях в ІV ст. до н.е. і завершуючи початком ХХ ст. Праця базується переважно на знахідках з добре досліджених міст з давніми традиціями функціонування в якості адміністративних центрів (Києва, Чернігова, Львова). Як наслідок, увага автора до вінницького регіону була незначною, а обсяг видання не давав можливості зосередитись на локальних особливостях розвитку галузі виробництва будівельної кераміки.

Основу джерельної бази дослідження становлять архівні документи, що містять оціночні відомості фабричних і заводських приміщень Подільської губернії, зокрема, м. Вінниці і Вінницького повіту. Об'ємний статистичний матеріал та коротка характеристика галузі і